

تعدیل ضمانت اجرای تعهد به ارائه اطلاعات در قراردادهای بیمه؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس

مجتبی محمدی*، محمدهادی جواهرکلام**

چکیده

در زمان انعقاد قرارداد بیمه، بیمه‌گذار نسبت به موضوعی که قصد بیمه کردن آن را دارد از اطلاعات بیشتری نسبت به بیمه‌گر برخوردار است. در مقابل، بیمه‌گر با اعتماد به اطلاعاتی که بیمه‌گذار به او ارائه نموده، قبول می‌کند که خطرات ناشی از موضوع بیمه را برعهده بگیرد. به سبب این عدم توازن در برخورداری از اطلاعات، در قراردادهای بیمه صرف اینک طرفین در زمان انعقاد قرارداد سوءنیت نداشته باشند، کافی نیست. این ویژگی خاص قرارداد بیمه موجب شده تا تعهد مهمی به نام «تعهد به ارائه اطلاعات» در قراردادهای بیمه پیش‌بینی شود. ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات در حقوق ایران برخورداری از حق فسخ در فرض غیرعمدی بودن نقض تعهد و ابطال قرارداد در فرض عمدی بودن نقض تعهد است. حقوق انگلیس از طریق رویه قضایی و اخیراً با تصویب قانون بیمه ۲۰۱۵ درصد تعدیل این ضمانت اجرا و محدود ساختن موارد فسخ و ابطال قرارداد برآمده است؛ اما قانون بیمه ایران که در سال ۱۳۱۶ تصویب شده، بدون توجه به پیشرفت‌های صنعت بیمه در یک سده اخیر، تلاش خاصی جهت تعدیل و محدود ساختن موارد فسخ قرارداد یا ابطال آن ارائه نمی‌کند. در این نوشتار با روش توصیفی راهکارهایی خطاب به قانون‌گذار و رویه قضایی جهت محدود ساختن موارد فسخ و ابطال قرارداد به سبب نقض تعهد به ارائه اطلاعات پیشنهاد شده است. **واژگان کلیدی:** حداکثر حسن نیت، تعهد به ارائه اطلاعات، خودداری از اظهار مطالب، اظهارات خلاف واقع

* دانشجوی دکتری حقوق تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
(نویسنده مسئول) mohammadi279@yahoo.com

** استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
dr.javaherkalam@yahoo.com

مقدمه

مطابق قواعد عمومی قراردادها، لازم نیست طرفین در زمان انعقاد قرارداد حداکثر حسن نیت را داشته باشند؛ وجود جهت مشروع یا داشتن حسن نیت شرط نیست؛ بلکه همین که طرفین در زمان انعقاد قرارداد انگیزه نامشروع یا سوءنیت نداشته باشند کفایت می‌کند (ماده ۲۱۷ قانون مدنی). اما در قراردادهای بیمه، به دلیل آنکه خطری که قرار است تحت پوشش بیمه واقع شود در اکثر مواقع برای بیمه‌گذار روشن است، ولی برای بیمه‌گر به صورت کامل روشن نیست، طرفین دارای اطلاعات برابری نیستند و از این رو، در مقایسه با سایر قراردادها چیزی بیشتر از نداشتن سوءنیت توسط طرفین قرارداد لازم است. بنابراین، به دلیل ویژگی‌های خاص قراردادهای بیمه، بیمه‌گذار باید در انعقاد قرارداد حداکثر حسن نیت را داشته باشد که این مفهوم با عنوان «دکترین حداکثر حسن نیت»^۱ شناخته می‌شود.

حسن نیت بیمه‌گذار در قالب تعهد مهمی با عنوان «تعهد به ارائه اطلاعات» نمایان می‌گردد. قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس این تعهد را با عنوان «افشای اطلاعات»^۲ و اجتناب از «ارائه نادرست اطلاعات»^۳ معرفی می‌نمود، ولی قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس این دو تعهد را ادغام نموده و تعهد جدیدی با عنوان «تعهد به ارائه منصفانه اطلاعات»^۴ معرفی می‌کند. قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران نیز نقض این تعهد را «خودداری از اظهار مطالب» و «اظهارات کاذب» نامیده است. عدم افشا، موقعیتی را توصیف می‌کند که وقتی بیمه‌گر سؤالی را پرسیده است، بیمه‌گذار به صورت داوطلبانه اطلاعات اساسی را که در تصمیم بیمه‌گر مؤثر هستند در اختیار او قرار نمی‌دهد و ارائه نادرست اطلاعات نیز برای توصیف موقعیت‌هایی به کار می‌رود که پاسخ‌های اشتباه یا گمراه‌کننده به سؤالات بیمه‌گر داده می‌شود (Hodgin, 2002: 171). این دو تعهد از دکترین حداکثر حسن نیت سرچشمه می‌گیرند و نه بالعکس. به طور کلی، نقض وظیفه رعایت حداکثر حسن نیت با اثبات عدم افشا یا ارائه نادرست اطلاعات اثبات می‌گردد (Lowry, 2006: 338). دلیل وضع چنین قاعده‌ای این است که جایگاه بیمه‌گر در کشف اطلاعاتی که در ارزیابی خطر مؤثر است، با بیمه‌گذار متفاوت است. برای مثال، وقتی بیمه‌گری قصد دارد کالایی را که در حال حمل در دریا است بیمه کند، فرصتی برای بازرسی کالا ندارد و بیمه‌گذار باید اطلاعاتی را که نسبت به خطر مؤثر است برای او افشا کند و از ارائه اطلاعات نادرست اجتناب نماید (Lowry, 2009: 99).

در قانون بیمه دریایی مصوب ۱۹۰۶، ضمانت اجرای سنگین بطلان برای نقض تعهد افشا و ارائه

1. Doctrine of uberrimae fidei.
2. Disclosure.
3. Representation.
4. The duty of fair presentation.

اطلاعات پیش بینی شده بود؛ خواه این نقض تعهد عمدی بود یا غیرعمدی. انتقادات فراوانی نسبت به سنگین بودن این ضمانت اجرا وجود داشت، زیرا با یک اشتباه غیرعمدی بیمه گذار، امکان از دست رفتن کامل پوشش بیمه ای وجود داشت و این امر بیمه گذار را در معرض خطر مهلکی قرار می داد. به همین جهت، رویه قضایی به شیوه های مختلف سعی در تعدیل این ضمانت اجرای سنگین داشت و راهکارهایی برای این تعدیل ارائه می نمود. پس از گذشت بیش از یک قرن از حکمرانی قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس، در سال ۲۰۱۵ قانون بیمه جدید انگلیس تصویب و در تاریخ ۱۲ آگوست ۲۰۱۶ اجرایی شد. این قانون تغییرات مهمی در روابط بیمه گر و بیمه گذار ایجاد نموده است؛ یکی از تلاش های مهم این قانون محدود کردن موارد ابطال قرارداد بیمه است. قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ که عمدتاً متأثر از قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس است، بین عمدی بودن یا نبودن نقض تعهد به ارائه اطلاعات تمایز قائل شده و صرفاً در صورت عمدی بودن نقض تعهد، حکم بر بطلان قرارداد بیمه می دهد و در صورتی که نقض تعهد غیرعمدی باشد به بیمه گر حق فسخ قرارداد را می دهد.

اینک، سوالی که مطرح می شود این است که با توجه به عمر طولانی قانون بیمه ایران و پیشرفت چشمگیر صنعت بیمه در این مدت، آیا ضمانت اجرای پیش بینی شده در قانون همچنان مناسب است؟ در صورتی که این ضمانت اجرا بیش از حد سنگین باشد، چه راهکارهایی برای تعدیل آن وجود دارد؟ به منظور پاسخ به این پرسش ها، ابتدا موضع قانون بیمه ایران و سپس موضع قانون سابق و قانون جدید بیمه انگلیس را بررسی می کنیم تا مشخص شود که چه انتقادهایی بر ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات وجود دارد؛ و متعاقباً پس از شناسایی انتقادات وارد بر آن، به دنبال ارائه راهکارهایی برای جبران خلأهای قانونی خواهیم بود. بر این اساس، در قسمت نخست پژوهش حاضر، به بررسی سیر تاریخی ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات در قانون بیمه ایران و انگلیس پرداخته می شود و در مبحث دوم راهکارهایی برای تعدیل ضمانت اجرای نقض این تعهد ارائه خواهد شد.

۱. تحول تاریخی ضمانت اجرای تعهد به ارائه اطلاعات؛ تعدیل گرایی

گرچه مدت زمان طولانی از تصویب قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ ایران سپری شده است، ولی در این مدت هیچ گونه تغییر و اصلاحی در این قانون صورت نپذیرفته است؛ این در حالی است که صنعت بیمه در همین مدت پیشرفت چشمگیری داشته است. برای مثال در گذشته منطقی بود که بیمه گذار اطلاعات مربوط به مسیر حرکت خود در دریا را برای بیمه گر افشا نماید، ولی در حال حاضر با پیشرفت های ایجاد شده در حوزه تکنولوژی، بیمه گر می تواند به راحتی با نقشه های اینترنتی مسیر حرکت کشتی را به صورت برخط رصد کند. قانون بیمه دریایی مصوب ۱۹۰۶ انگلیس نیز که بیش از یکصد سال قواعد بیمه دریایی انگلیس را تنظیم می کرد، به سبب قدیمی بودن آن با انتقادهای

فراوانی روبه‌رو بوده است (Law Commission and the Scottish Law Commission, 2014: 207 & 27).^۱ رویه قضایی انگلیس در پرونده‌های متعددی انتقاداتی را به ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات وارد می‌کرد و به طرق مختلف راهکارهایی را جهت محدود شدن این ضمانت اجرا پیشنهاد می‌نمود؛ تا اینکه در نهایت قانون بیمه انگلیس در سال ۲۰۱۵ تغییر یافت و با بهره‌گیری از راهکارهای ارائه شده در رویه قضایی، ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات دستخوش تغییرات عمده‌ای شد. برای تبیین سیر تاریخی ضمانت اجرای تعهد به ارائه اطلاعات و تحول آن به سمت تعدیل ضمانت اجرا، ابتدا موضع قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ ایران و سپس، موضع قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس در این زمینه بررسی می‌شود. آنگاه، انتقادهای وارد بر ضمانت اجرای نقض این تعهد در حقوق انگلیس و امکان تعدیل آن مطالعه می‌شود و در نهایت موضع قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا مشخص شود قانون‌گذار انگلیس تحت تأثیر انتقادات مطرح شده از ناحیه رویه قضایی، چه تغییراتی را در این خصوص اعمال کرده است.

۱-۱. موضع قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران

قانون بیمه ایران که در سال ۱۳۱۶ تصویب شده و تاکنون اصلاحاتی در آن به عمل نیامده است، بین عمدی بودن و غیرعمدی تخلف بیمه‌گذار در نقض تعهد به ارائه اطلاعات تمکیک قائل شده است: ماده ۱۲ این قانون^۲ ناظر به موردی که بیمه‌گذار عمداً از اظهار مطالب خودداری می‌کند یا عمداً اظهارات خلاف واقع می‌نماید. در این حالت، در صورتی که خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع به‌گونه‌ای باشد که موضوع خطر را تغییر داده یا از اهمیت آن نزد بیمه‌گر بکاهد، عقد بیمه باطل است. در این وضعیت، نه تنها وجوهی که بیمه‌گذار پرداخته، قابل استرداد نیست، بلکه بیمه‌گر حق دارد اقساط بیمه را که تا آن تاریخ عقب افتاده است نیز از بیمه‌گذار مطالبه کند (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۰۷).

۱. کمیسیون حقوقی انگلستان و اسکاتلند در سال ۱۹۶۵ تشکیل شده و هدف آن ارتقای اصلاحات قانون‌گذاری است؛ این کمیسیون در سال ۲۰۱۴ گزارش جامعی در مورد لزوم تغییر قانون بیمه انگلیس و اصلاحات پیشنهادی به مجلس پارلمانی بریتانیا تقدیم نمود.

۲. ماده ۱۲: «هرگاه بیمه‌گذار عمداً از اظهار مطالبی خودداری کند یا عمداً اظهارات کاذبه بنماید و مطالب اظهار نشده یا اظهارات کاذبه طوری باشد که موضوع خطر را تغییر داده یا از اهمیت آن در نظر بیمه‌گر بکاهد عقد بیمه باطل خواهد بود حتی اگر مراتب مذکوره تأثیری در وقوع حادثه نداشته باشد. در این صورت نه فقط وجوهی که بیمه‌گذار پرداخته است قابل استرداد نیست بلکه بیمه‌گر حق دارد اقساط بیمه را که تا آن تاریخ عقب افتاده است نیز از بیمه‌گذار مطالبه کند.»

مطابق ماده ۱۳ قانون یادشده^۱، در فرضی که تخلف بیمه‌گذار در نقض تعهد به ارائه اطلاعات غیر عمدی باشد، عقد بیمه باطل نمی‌شود؛ بلکه بین حالتی که خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع قبل یا بعد از وقوع حادثه معلوم گردد تفاوت گذاشته شده است: الف- چنانچه خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع قبل از وقوع حادثه مشخص شود، برخلاف فرض عمدی بودن تخلف، قرارداد باطل نیست و بیمه‌گر دو راه در مقابل خود دارد: ۱- ضمن توافق با بیمه‌گذار اضافه بیمه را از او دریافت کند و قرارداد را حفظ کند؛ ۲- قرارداد بیمه را فسخ کند. البته در صورتی که بیمه‌گر تصمیم به فسخ قرارداد بگیرد، قانون‌گذار شرط دیگری را نیز بر عهده او قرار داده است که باید مراتب فسخ را به وسیله اظهارنامه یا نامه سفارشی دو قبضه به بیمه‌گذار اطلاع دهد. در این صورت، اثر فسخ ده روز بعد از ابلاغ مراتب به بیمه‌گذار شروع می‌شود و بیمه‌گر باید اضافه حق بیمه دریافتی تا تاریخ فسخ را به بیمه‌گذار مسترد کند. ب- در صورتی که خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع بعد از وقوع حادثه معلوم گردد، خسارت به نسبت وجه بیمه پرداختی که باید در صورت افشا یا ارائه درست اطلاعات پرداخت می‌شد، تقلیل خواهد یافت (برادران، ۱۳۸۵: ۶۰).

۲-۱. موضع قانون بیمه ۱۹۰۶ انگلیس

قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶ در مواد ۱۷ تا ۲۰ ضمن تفصیل موارد مربوط به سوءنیت، به طور کلی و بدون توجه به عمدی یا غیرعمدی بودن ارائه نادرست اطلاعات و عدم افشا، تنها ضمانت اجرای «حق ابطال»^۲ قرارداد بیمه را پیش‌بینی نموده بود (Bennet, 2007: 160). بر این اساس، قانون سابق بیمه دریایی انگلیس در صورت عدم حسن‌نیت یکی از طرفین، قرارداد را به خودی خود

۱. ماده ۱۳: «اگر خودداری از اظهار مطالبی یا اظهارات خلاف واقع از روی عمد نباشد عقد بیمه باطل نمی‌شود. در این صورت هرگاه مطالب اظهار نشده یا اظهار خلاف واقع قبل از وقوع حادثه معلوم شود بیمه‌گر حق دارد یا اضافه حق بیمه را از بیمه‌گذار در صورت رضایت او دریافت داشته قرارداد را ابقاء کند و یا قرارداد بیمه را فسخ کند. در صورت فسخ بیمه‌گر باید مراتب را به موجب اظهارنامه یا نامه سفارشی دو قبضه به بیمه‌گذار اطلاع دهد. اثر فسخ ده روز پس از ابلاغ مراتب به بیمه‌گذار شروع می‌شود و بیمه‌گر باید اضافه حق بیمه دریافتی تا تاریخ فسخ را به بیمه‌گذار مسترد دارد. در صورتی که مطالب اظهار نشده یا اظهار خلاف واقع بعد از وقوع حادثه معلوم شود خسارت به نسبت وجه بیمه پرداختی و وجهی که بایستی در صورت اظهار خطر بطور کامل و واقع پرداخته شده باشد تقلیل خواهد یافت.»

۲. ابطال قرارداد در اینجا بدین معناست که از زمانی که بیمه‌گر تصمیم به ابطال قرارداد بگیرد، تمام تعهدات سابق خاتمه می‌یابند و طرفین به وضعیت قبل از انعقاد قرارداد باز می‌گردند؛ گویی بیمه‌گر هیچ‌گاه پوشش خطری را برعهده نگرفته و تمام تعهدات او زایل می‌گردد و در صورتی که خسارتی پرداخته باشد، امکان استرداد آن‌ها را خواهد داشت، بدون این که نیاز به حکم دادگاه باشد و در صورتی که نیاز به مداخله دادگاه جهت حل اختلاف باشد، حکم دادگاه جنبه اعلامی دارد.

باطل نمی‌دانست، بلکه به طرف دیگر حق ابطال یا ابقای آن را می‌داد (صادقی نشاط، ۱۳۹۱: ۷۲). همچنین، در این قانون اثر نقض تعهد به رعایت حداکثر حسن نیت، برخورداری از حق ابطال بود.^۱ از آنجایی که هیچ ضمانت‌اجرای دیگری از جمله حق مطالبه خسارت در ماده ۱۷^۲ مورد تصریح قرار نگرفته است، ابطال قرارداد تنها راه جبران خسارت بیمه‌گذار است (Hodges, 1996: 85).

ماده ۱۸ این قانون^۳ مقرر می‌نمود بیمه‌گذار قبل از انعقاد قرارداد بیمه هر گونه اطلاعات اساسی را که می‌داند باید برای بیمه‌گر افشا کند. برخلاف قانون بیمه ایران که اساساً وارد بحث علم بیمه‌گذار نشده و مشخص نکرده است که بیمه‌گذار چه اطلاعاتی را باید بداند تا به این طریق معین شود بیمه‌گذار مکلف به ارائه چه اطلاعاتی است، قانون ۱۹۰۶ مقررات نسبتاً کاملی در مورد علم بیمه‌گذار تدوین نموده بود. مطابق این قانون، فرض بر این است که بیمه‌گذار اطلاعاتی را که در جریان عادی تجارت باید از آن‌ها آگاه باشد در اختیار دارد و در صورتی که بیمه‌گذار از ارائه این اطلاعات غفلت نماید، بیمه‌گر می‌تواند نسبت به ابطال قرارداد اقدام کند. همچنین، بر اساس قانون مزبور، اطلاعاتی اساسی محسوب می‌شوند که بر تصمیم‌گیری بیمه‌گر تأثیر بگذارند. جهت مشخص شدن مرزهای تعهد بیمه‌گذار، این قانون مواردی را معین نموده بود که بیمه‌گذار نیازی به ارائه اطلاعات در این شرایط نداشت. یکی دیگر از ویژگی‌های این قانون تفکیک «تعهد به افشای

1. avoidance ab initio
2. Article 17_ A contract of marine insurance is a contract based upon the utmost good faith, and, if the utmost good faith be not observed by either party, the contract may be avoided by the other party.
3. Article 18_ (1) Subject to the provisions of this section, the assured must disclose to the insurer, before the contract is concluded, every material circumstance which is known to the assured, and the assured is deemed to know every circumstance which, in the ordinary course of business, ought to be known by him. If the assured fails to make such disclosure, the insurer may avoid the contract.
 - (2) Every circumstance is material which would influence the judgment of a prudent insurer in fixing the premium, or determining whether he will take the risk.
 - (3) In the absence of inquiry, the following circumstances need not be disclosed, namely:
 - (a) Any circumstance which diminishes the risk;
 - (b) Any circumstance which is known or presumed to be known to the insurer. The insurer is presumed to know matters of common notoriety or knowledge, and matters which an insurer in the ordinary course of his business, as such, ought to know;
 - (c) Any circumstances as to which information is waived by the insurer;
 - (d) Any circumstance which it is superfluous to disclose by reason of any express or implied warranty.
 - (4) Whether any particular circumstance, which is not disclosed, be material or not is, in each case, a question of fact.
 - (5) The term 'circumstance' includes any communication made to, or information received by, the assured.

اطلاعات» و «تعهد به ارائه درست اطلاعات» بود که به طور مجزا در مواد ۱۸ و ۲۰ قانون بحث شده‌اند. البته مرزبندی دقیق این دو تعهد در برخی موارد کار ساده‌ای نبود و با توجه به اینکه ضمانت اجرای نقض هر کدام از این تعهدات برخوردای از حق ابطال بود، رویه قضایی و دکترین تأکید خاصی بر تفکیک این دو تعهد نداشتند (Hodges, 1996: 92).

۳-۱. انتقادهای وارد بر ضمانت اجرا و امکان تعدیل آن

انتقاد مهمی که در مورد ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات مطرح شده است، سختگیرانه و سنگین بودن این ضمانت اجرا است (Law Commission and the Scottish Law Commission, 2014: 43)؛ به گونه‌ای که بیمه‌گذار از تمام پوشش بیمه‌ای محروم می‌گردد. به دلیل تفاوت جایگاه بیمه‌گذار با بیمه‌گر در اطلاع از اوضاع و احوالی که در ارزیابی خطر مؤثر است، ضروری است بیمه‌گذار موظف شود نسبت به ارائه اطلاعات به صورت خودجوش اقدام نماید و از اظهارات متقلبانه اجتناب نماید. در مطلوب بودن چنین تعهدی برای بیمه‌گذار در قراردادهای بیمه دریایی تردیدی وجود ندارد، اما بعد از پرونده «کارتر علیه بوهم»^۱ که منشأ پیدایش دکترین حداکثر حسن نیت بوده است، مرزهای اعمال تعهد ناشی از این دکترین گسترش پیدا کرد (Abuzaid, 2018: 75)؛ به گونه‌ای که در برخی از پرونده‌های مطرح شده در رویه قضایی انگلیس عدم افشای جزئی‌ترین اطلاعات موجب می‌شد دادگاه حکم به ابطال قرارداد بیمه صادر کند (Quinby Enter. Ltd. v. Gen. Accident Ltd; North Star Shipping Ltd. v. Sphere Drake Ins.plc; Doheny v. New India Assurance Co; O’Kane v. Jones; James v. CGU Ins. Plc; March Cabaret Club & Casino Ltd. v. London Assurance). انتقادهای از این وضعیت قانون و رویه قضایی انگلیس به حدی رسید که یکی از نویسندگان شهیر در انتقاد از رویه اتخاذ شده توسط دادگاه‌های انگلیس در سال ۱۹۶۹ با انتشار مقاله‌ای بیان نمود: دکترین حسن نیت که توسط لرد مانزفیلد در پرونده «کارتر علیه بوهم» مطرح شد، اساساً توسط دادگاه‌های انگلیس به صورت اشتباه اعمال شده است و قضات برداشت اشتباهی از آن داشته‌اند؛ این در حالی است که در قرن نوزدهم دادگاه‌های آمریکا این پرونده را به درستی دریافتند و به صورت صحیح آن را تفسیر کردند (Hasson, 1969: 625). از طرف دیگر، چگونه می‌توان از یک بیمه‌گذار عادی انتظار داشت که بداند چه اطلاعاتی در ارزیابی خطر توسط بیمه‌گر اساسی تلقی می‌شوند و در نتیجه چه اطلاعاتی را باید افشا کند (Lowry, 2009: 99). در حقوق ایران نیز ضمانت اجرای ابطال قرارداد بیمه با در نظر گرفتن پیشرفت صنعت بیمه و افزایش چشمگیر حجم مبادلات تجاری بیش از حد سنگین محسوب می‌گردد. به ویژه، با توجه به

1. Carter v. Boehm

آنکه مقررات مواد ۱۲ و ۱۳ قانون بیمه بسیار موجز و مختصر تنظیم شده‌اند، راه را برای سوءاستفاده بیمه‌گر باز می‌گذارند و بیمه‌گر در موارد بسیاری می‌تواند ادعا کند که بیمه‌گذار مرتکب خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع شده و به همین دلیل درصدد فسخ یا ابطال قرارداد بیمه برآید. قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس، علاوه بر مواد ۸ و ۱۲ که بررسی ضمانت‌اجرای عدم ارائه منصفانه اطلاعات و اظهارات متقابلانه پرداخته است، مقررات دقیق و مفصلی را در مواد ۳ تا ۷ پیش‌بینی نموده است تا قلمرو تعهدات بیمه‌گذار در مقابل بیمه‌گر را به‌صورت دقیق مشخص نماید. این در حالی است که قانون بیمه ایران هیچ‌گونه اشاره‌ای به حدود تعهدات بیمه‌گذار از این حیث ننموده و صرفاً با عباراتی کوتاه بیان نموده است که در صورت خودداری از ارائه مطالب یا اظهارات خلاف واقع به‌صورت عمدی، قرارداد بیمه باطل می‌گردد و در فرض غیرعمدی بودن آن، حق فسخ ایجاد می‌گردد. به نظر می‌رسد با توجه به اینکه قانون بیمه ایران در ترسیم محدوده تعهدات بیمه‌گذار تا حدود زیادی مسکوت است، رویه قضایی می‌تواند با تبیین حدود تعهدات بیمه‌گذار از سنگینی ضمانت‌اجرای نقض این تعهد بکاهد و نسبت به تعدیل آن اقدام نماید.

رویه قضایی انگلیس نیز ضمن اعمال مواد ۱۷ و ۱۸ قانون بیمه دریایی انگلیس مصوب ۱۹۰۶ درخصوص تعهد به افشا و ارائه اطلاعات، در هنگام صدور احکام انتقادهایی را به ضمانت‌اجرای این تعهد وارد می‌نمودند. با بررسی آرای صادر شده در دادگاه‌های انگلیس مشخص می‌شود که قضات به ناچار به دلیل نص صریح قانونی ضمانت‌اجرای سنگین نقض تعهد به افشای اطلاعات را اعمال نمی‌نمودند، ولی از آثار و تبعات منفی آن آگاه بودند. به دلیل سنگینی بیش از حد ضمانت‌اجرای تعهد به افشای اطلاعات، قضات در دادگاه‌های انگلیس، قبل از تصویب قانون بیمه ۲۰۱۵، به‌طور پیوسته در حال تعدیل ضمانت‌اجرای تعهد به ارائه اطلاعات بوده‌اند. در طول دهه‌ها دادگاه‌های انگلیس رویکردی سخت نسبت به تعهد حسن‌نیت اعمال می‌کردند. در سال‌های اخیر تعدادی پرونده مطرح شده که در آن‌ها قضات به سنگین بودن این ضمانت‌اجرا اذعان نموده‌اند و نشانه‌هایی وجود دارد دال بر اینکه دادگاه‌های انگلیس رویکرد خویش را حتی قبل از تصویب قانون بیمه ۲۰۱۵ تعدیل کرده بودند (Lowry, 2009: 128). برای مثال، در یک پرونده،^۱ قاضی دادگاه^۲ این‌گونه استدلال نمود که «ابطال بیمه‌نامه به‌جهت عدم افشا ضمانت‌اجرای شدیدی است، این امر بیمه‌گر را قادر می‌سازد بعد از این که متوجه می‌شود که خطر بیمه‌شده مناسب نیست، ادعای سلب مسئولیت از خود را بکند؛ در نتیجه بیمه‌گذار که حق بیمه پرداخت کرده است و تصور می‌کند تحت

1. Kausar v Eagle Star Inc. Co. Ltd.

2. Staughton L.J.

پوشش بیمه قرار دارد، بدون حمایت باقی می ماند، به نظر می رسد باید کنترلی در اعمال این ضمانت اجرا وجود داشته باشد» (Bennet, 2007: 118).

۴-۱. موضع قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس

قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس نظام حقوقی قراردادهای بیمه را در زمینه تعهد به ارائه اطلاعات تا حدود زیادی تغییر داده است. در ماده ۸، ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه منصفانه اطلاعات و در ماده ۱۲ ضمانت اجرای اظهارات متقلبانه بیان شده است. برخلاف قانون سابق که به طور کلی ضمانت اجرای نقض تعهد به افشا و ارائه اطلاعات را ابطال قرارداد معین نموده بود، قانون جدید تفکیک های متعددی را اعمال نموده و تا حدود بسیار زیادی موارد ابطال قرارداد بیمه را کاهش داده است (Abuzaid, 2018: 166). مطابق ماده ۸ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس، در صورتی که بیمه گر بتواند ثابت کند اگر تعهد به ارائه منصفانه اطلاعات نقض نمی شد، اساساً نسبت به انعقاد قرارداد بیمه اقدام نمی نمود یا با شرایط متفاوتی قرارداد را منعقد می نمود، می تواند نسبت به اعمال ضمانت اجرای نقض تعهد استفاده کند. در صورتی که نقض تعهد آگاهانه یا از روی بی احتیاطی^۱ باشد، بیمه گر می تواند قرارداد را باطل کرده و تمام مسئولیت های ناشی از قرارداد را نفی کند و الزامی به استرداد حق بیمه دریافتی ندارد. در مقابل، هرگاه نقض تعهد آگاهانه یا از روی بی احتیاطی نباشد، سه فرض پیش بینی شده است:

۱. اگر تعهد به ارائه اطلاعات نقض نمی شد، بیمه گر اساساً نسبت به انعقاد قرارداد اقدام نمی نمود؛ در این فرض بیمه گر می تواند نسبت به ابطال قرارداد اقدام و مسئولیت های خود را نفی کند. البته بیمه گذار در این حالت نمی تواند حق بیمه پرداختی را مسترد کند.

۲. در صورتی که بیمه گر نسبت به انعقاد قرارداد بیمه اقدام می نمود، ولی شرایط متفاوتی را اعمال می نمود، باید چنین تلقی نمود که قرارداد با آن شرایطی که بیمه گر تقاضا می نمود، منعقد شده است.
۳. در صورتی که بیمه گر نسبت به انعقاد قرارداد اقدام می نمود، ولی حق بیمه بیشتری مطالبه می کرد، بیمه گر به همین نسبت می تواند میزان خسارت را کاهش دهد (Abuzaid, 2018: 164).

ماده ۱۲ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس ناظر به فرضی است که بیمه گذار به صورت متقلبانه اظهاراتی را ارائه کند. اظهار متقلبانه وقتی محقق می گردد که بیمه گذار مطلب اشتباهی را ارائه می کند، بدون اینکه توجه کند آن اطلاعات درست بوده اند یا خیر (Birds, 2016: 118). در این صورت، بیمه گر مسئولیتی

۱. یعنی بیمه گذار بداند نسبت به نقض تعهد به ارائه اطلاعات اقدام می کند یا توجهی نکند که در حال نقض تعهد به ارائه اطلاعات است.

برای پرداخت خسارت نسبت به آن اظهار متقابلانه ندارد و اگر قبلاً خسارت را پرداخته باشد، می‌تواند آن را مسترد کند. در ماده ۱۷ قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس بیان شده بود که در صورت نقض تعهد حداکثر حسن نیت، طرف دیگر می‌تواند نسبت به ابطال قرارداد اقدام کند؛ اما ماده ۱۴ قانون جدید تصریح می‌کند که اگرچه قرارداد بیمه، قراردادی مبتنی بر حداکثر حسن نیت است، ولی صرفاً به سبب نقض این تعهد، هیچ‌یک از طرفین قرارداد حق ابطال قرارداد را ندارد (Abuzaid, 2018: 166).

۲. شیوه تعدیل ضمانت اجرا؛ ارائه راهکارهایی در حقوق ایران بر اساس تجربیات تقنینی و قضایی انگلیس

به سبب انتقاداتی که سالیان متمادی بر ضمانت اجرای سنگین نقض تعهد به ارائه اطلاعات بر حقوق بیمه انگلیس از ناحیه دکتین و رویه قضایی اعمال گردید، قانون‌گذار در سال ۲۰۱۵ اصلاحات عمده و مهمی جهت پاسخ‌گویی به این انتقادات اعمال نمود. با بررسی رویه قضایی سابق بر تصویب قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس و نیز دقت در ضمانت اجرای جدید نقض تعهد به ارائه اطلاعات، این نتیجه حاصل می‌شود که قانون‌گذار انگلیس نهایت تلاش خود را جهت محدود نمودن موارد ابطال قرارداد به عمل آورده است. ولی قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران که دارای قدمتی بسیار طولانی بوده و از پیشرفت صنعت بیمه و نیز پیشرفت فناوری در یک سده اخیر عقب مانده است، در این زمینه کاستی‌های فراوانی دارد و بی‌جهت موارد بطلان یا فسخ قرارداد بیمه را توسعه می‌دهد. در حقیقت، یکی از نواقص قابل توجه قانون بیمه، سنگین بودن ضمانت اجرای باطل شدن قرارداد بیمه است، که با در نظر گرفتن حجم مبادلات تجاری دنیای مدرن امروز، از دست دادن پوشش بیمه‌ای برای بیمه‌گذار، خصوصاً در قراردادهای بین‌المللی، خطری مهلک است که نباید بی تفاوت از کنار آن گذشت. برای تعدیل ضمانت اجرای مذکور در حقوق ایران، راهکارهایی با استفاده از تجربیات تقنینی و قضایی انگلیس ارائه می‌گردد تا از این طریق، رویه قضایی بتواند با مرزبندی دقیق‌تر تعهد بیمه‌گذار به ارائه اطلاعات لازم و تعیین اطلاعاتی که خود بیمه‌گر باید از آن‌ها آگاه فرض شود، به محدود ساختن موارد اعمال فسخ یا ابطال قرارداد اقدام نماید. افزون بر آن، قانون‌گذار نیز بر اساس راهکارهای ذیل می‌تواند نسبت به اصلاح قانون بیمه مبادرت ورزد.

۲-۱. تأکید بر لزوم رابطه سببیت بین عدم ارائه اطلاعات و انعقاد قرارداد

در حقوق انگلیس، نظریه وجود رابطه سببیت بین انعقاد قرارداد بیمه و نقض تعهد به افشا ارائه شده است: اگرچه در قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس، هیچ‌گونه بحثی درخصوص این رابطه سببیت مطرح نشده بود، ولی رویه قضایی به این نتیجه رسیده بود که اطلاعات افشا نشده یا اطلاعاتی که به طور درست ارائه نشده‌اند باید سبب انعقاد قرارداد بیمه شده باشند (Lowry, 1999: 82).

قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس نیز به صراحت بحثی در خصوص رابطه سببیت مطرح نشده است، اما این بار قانون گذار با عباراتی شفاف تر به طور ضمنی لزوم رابطه سببیت بین اطلاعات ارائه شده و انعقاد قرارداد بیمه را تأیید نموده است. بند ۳ ماده ۷ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس، در تعریف اطلاعات اساسی، بیان می کند که اطلاعاتی اساسی محسوب می شوند که به قضاوت یک بیمه گر محتاط در تصمیم گیری در خصوص انعقاد یا عدم انعقاد قرارداد اثر بگذارند یا موجب شوند بیمه گر با شرایط متفاوتی قرارداد بیمه را منعقد کند. بر این اساس، در زمان انعقاد قرارداد بیمه گر اطلاعاتی را که بیمه گذار ارائه نموده است، بررسی می کند و بر اساس این اطلاعات تصمیم می گیرد که اولاً آیا قرارداد را منعقد کند یا خیر، ثانیاً در صورت انعقاد چه شرایطی را در قرارداد اعمال کند. رویه قضایی انگلیس به این نتیجه رسیده است که صرف عدم افشا و ارائه نادرست اطلاعات در غیاب برخی شرایط خاص، لطمه ای به اعتبار قرارداد بیمه دریایی وارد نمی کند و بیمه گر لزوماً از حق فسخ قرارداد بیمه برخوردار نمی شود (Hodges, 1996: 91)، بلکه ضروری است که عدم افشای اطلاعات و ارائه نادرست اطلاعات موجب انعقاد قرارداد بیمه شده باشد (Berger & Light Diffusers Ltd Pollack v Pine Top [1973] 2 Lloyd's Rep. 442; Pan Atlantic Insurance Co Ltd and Another v Pine Top [1994] 3 All ER 581, HL).

شخصی که اطلاعات به صورت نادرست برای او ارائه شده است، باید به آن اطلاعات اعتماد کرده باشد، به این معنا که اطلاعات مزبور سبب انعقاد قرارداد باشند. بنابراین، در صورتی که این اطلاعات مورد توجه شخص قرار نگرفته باشد، مثلاً در صورتی که خودش حقیقت را بداند، در صورتی که آگاهانه در خصوص صحت اطلاعات ریسک نماید، در صورتی که واقعیت را نیز می دانست همچنان به انعقاد قرارداد اقدام می نمود یا در صورتی که به اطلاعات خودش تکیه کرده باشد، این شخص نمی تواند به سبب ارائه نادرست اطلاعات نسبت به فسخ قرارداد اقدام کند یا ادعای جبران خسارت داشته باشد. حتی اگر این اطلاعات به صورت متقابلانه باشد و سبب انعقاد قرارداد توسط شخص گردد، در صورتی که شخص در غیاب این اطلاعات همچنان همان اقدام را انجام بدهد، نمی تواند ادعای مطالبه خسارت نماید (Treitel, 2003: 338).

از این رو، طرف قراردادی که ارائه اطلاعات نسبت به او انجام می شود، باید اعتقاد داشته باشد که اطلاعات ارائه شده درست هستند و باید بر اساس چنین اعتقادی عمل کند. پس، اگر مخاطب از واقعیات مطلع باشد، ارائه نادرست اطلاعات سبب انعقاد قرارداد نشده است. بنابراین، ارائه نادرست اطلاعات در مورد ویژگی های کالایی که از طریق دریا حمل می شود و نماینده بیمه گر کالا را بازرسی می کند، سبب انعقاد قرارداد نمی گردد. همچنین، اظهارات نادرست بعد از انعقاد قرارداد ارائه

نادرست اطلاعات محسوب نمی‌شود. برای فسخ بیمه‌نامه در قراردادهای بیمه، ارائه نادرست اطلاعات باید سبب اشتباه شده باشد. وانگهی، در صورتی که بیمه‌گر بتواند اطلاعات درست را به دست آورد، ارائه نادرست اطلاعات سبب انعقاد قرارداد بیمه نمی‌شود. بر این اساس، هرگاه واقعیت‌های موضوع مسئله توسط کتاب‌های راهنمای تجارت خاصی مشخص شده باشد و طرفی که ارائه اطلاعات نسبت به انجام شده است، این کتاب را بررسی کند، اظهارات نادرست در مورد وضعیت آن تجارت خاص، سبب انعقاد قرارداد محسوب نمی‌شود (Attwood v Small and Others (1838); Edgington v Fitzmaurice and Others (1884)).

همان‌طور که گفتیم مطابق قانون بیمه ایران، در صورت خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات کاذبه، بیمه‌گر حق فسخ قرارداد را دارد و در صورت عمدی بودن نقض تعهد، عقد بیمه باطل است؛ مشروط بر اینکه خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات کاذبه به نحوی باشد که موضوع خطر را تغییر دهند یا از اهمیت آن نزد بیمه‌گر بکاهد. حال، سوالی که مطرح می‌شود، این است که مفهوم و کارکرد شرط اخیر چیست؟ به عبارت دیگر، این شرط که خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات کاذبه باید موجب تغییر موضوع خطر شود یا از اهمیت آن نزد بیمه‌گر بکاهد، چگونه تأثیر خود را در هنگام انعقاد عقد نمایان می‌کند؟ بند ۳ ماده ۷ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس با بیان اینکه اطلاعاتی اساسی محسوب می‌گردند که بر تصمیم‌گیری بیمه‌گر محتاط اثر بگذارند، با شرط مقرر در قانون بیمه ایران مبنی بر اینکه خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات کاذبه باید که موضوع خطر را تغییر دهد یا از اهمیت آن نزد بیمه‌گر بکاهد، دارای مفهومی یکسان است و این دو مقرر درصدد بیان الزام واحدی هستند و آن چیزی جز لزوم رابطه سببیت بین ارائه اطلاعات و انعقاد قرارداد نیست. به عبارت دیگر، نقض تعهد بیمه‌گذار از طریق خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع باید سبب انعقاد قرارداد توسط بیمه‌گر شده باشد و در صورتی که چنین رابطه سببیتی وجود نداشته باشد، ضمانت اجرای ابطال قرارداد یا حق فسخ نیز به وجود نخواهد آمد (Abuzaid, 2018: 159).

یکی از کارکردهای رابطه سببیت، تعدیل ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات است، زیرا اگر بپذیریم که بیمه‌گر برای اثبات ابطال قرارداد یا برخورداری از حق فسخ ابتدا باید ثابت کند که مطالب اظهار نشده یا اظهار خلاف واقع اساسی محسوب می‌گردند و سپس، با توجه به لزوم رابطه سببیت، باید ثابت کند که همین اطلاعات سبب انعقاد قرارداد توسط او شده‌اند، تا حدود زیادی دامنه اختیارات بیمه‌گر در ابطال قرارداد کاسته شده و موجب تعدیل ضمانت اجرای سنگین نقض تعهد به ارائه اطلاعات می‌گردد.

۲-۲. تأکید بر دوطرفه بودن تعهد به افشای اطلاعات

پیش از اصلاحات ۲۰۱۵، ماده ۱۷ قانون سابق بیمه دریایی انگلیس بیان می‌کرد: «... چنانچه هر یک از طرفین حداکثر حسن نیت را رعایت نکند، قرارداد بیمه توسط طرف دیگر باطل می‌گردد». پرواضح بود که استفاده از عبارت «هر یک از طرفین قرارداد»، با صراحت مشخص می‌کرد تعهد به رعایت حداکثر حسن نیت و در نتیجه تعهد به افشای اطلاعات، تعهدی دو طرفه است و باید توسط بیمه‌گذار و بیمه‌گر رعایت گردد. منظور از دو طرفه بودن تعهد به افشای اطلاعات این است که هم بیمه‌گر و هم بیمه‌گذار مکلف هستند، اطلاعاتی را که در اختیار دارند در زمان انعقاد قرارداد در مقابل طرف دیگر افشا نمایند. این تعهد ناشی از اصل قدیمی «اصل دوطرفه بودن تعهدات» در حقوق انگلیس است که در سال‌های اخیر تغییر و تحولات زیادی به خود دیده است؛ به موجب این اصل، اگر قرار باشد دو طرف در قراردادی متعهد شوند، تا زمانی که یکی از طرفین متعهد نشود، طرف دیگر نیز تعهدی بر دوش ندارد. در قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس، حق ابطال مندرج در این ماده به صراحت حذف شد، اما ماده ۱۴ این قانون همچنان اشعار دارد که قرارداد بیمه، قراردادی مبتنی بر حداکثر حسن نیت است. اگرچه ممکن است در نگاه اول به نظر برسد با حذف ضمانت اجرای ماده ۱۷ دیگر امکان استناد به دوطرفه بودن تعهد به رعایت حسن نیت وجود ندارد، ولی ماده ۱۴ قانون جدید، تصریح دارد که قرارداد بیمه مبتنی بر حداکثر حسن نیت است و حذف ضمانت اجرا دلالت بر این ندارد که طرفین دیگر ملزم به رعایت حداکثر حسن نیت نیستند (Clarke & Soyer, 2017: 43).

قانون ایران در خصوص نقض تعهد به رعایت حداکثر حسن نیت و در نتیجه نقض تعهد به ارائه اطلاعات از سوی بیمه‌گر سکوت کرده است، ولی با توجه به مطالب فوق و پذیرش دوطرفه بودن تعهد به ارائه اطلاعات باید پذیرفت که قانون‌گذار ایران صرفاً از باب غلبه در خصوص نقض تعهد بیمه‌گذار صیحت نموده است. از این رو، چنانچه بیمه‌گر نیز نسبت به خودداری از اظهار مطالب یا اظهارات خلاف واقع اقدام نماید، ضمانت اجرای مشابهی برای نقض تعهدات وی وجود خواهد داشت. البته به دلیل آنکه در غالب موارد این بیمه‌گذار است که اطلاعات اضافی نسبت به بیمه‌گر دارد، در عمل شاید مجسم کردن این مفهوم قدری نامأنوس به نظر برسد؛ برای مثال در فرضی که بیمه‌گذاری برای اولین بار اقدام به حمل کالای فله‌ای خود از راه دریا می‌کند و در نقطه مقابل بیمه‌گری قرار دارد که سال‌هاست در امر بیمه حمل و نقل کالای فله‌ای از طریق دریا فعالیت دارد، بیمه‌گر اطلاعات بیشتری در مورد خطرات مسیرهای دریایی نسبت به آسیب دیدن کالای فله‌ای دارد

1. The Mutuality of Obligation

و در صورتی که این اطلاعات خاص را به بیمه‌گذار ارائه کند، نسبت به تصمیم وی در مورد انعقاد قرارداد بیمه و شرایط آن از جمله حق بیمه مؤثر خواهد بود.

در هر حال، به توجه به استدلال‌های فوق تعهد به رعایت دکترین حداکثر حسن‌نیت، تعهدی دوطرفه است که از ناحیه بیمه‌گذار و بیمه‌گر باید رعایت شود. نهادن تعهد به رعایت دکترین حداکثر حسن‌نیت بر دوش بیمه‌گر از سنگینی مسئولیت بیمه‌گذار می‌کاهد، زیرا از یک طرف بیمه‌گر نیز در ارائه اطلاعاتی که می‌داند همانند بیمه‌گذار تلقی می‌گردد و در صورت نقض تعهد مسئول است و از طرف دیگر چون تعهد به رعایت دکترین حداکثر حسن‌نیت در تمام مدت قرارداد باید رعایت گردد (Hodges, 1999: 220)، اگر بیمه‌گر قصد ابطال قرارداد بیمه را داشته باشد، باید قصد وی همراه با حداکثر حسن‌نیت باشد. در نتیجه، تأکید بر دوطرفه بودن تعهد موجب تعدیل ضمانت اجرای سنگین نقض تعهد به افشای اطلاعات محسوب می‌گردد.

۳-۲. تأکید بر نقش فعال بیمه‌گر در فرایند ارائه اطلاعات

همان‌طور که گفتیم، تعهدات ناشی از دکترین حداکثر حسن‌نیت دوطرفه است و رویه قضایی انگلیس با توجه به انتقادهای وارد بر ضمانت اجرای سنگین تعهد به ارائه اطلاعات و به منظور تعدیل سنگینی این ضمانت اجرا توجه خود را معطوف به محتوای وظیفه بیمه‌گر و نقش فعال او در فرایند ارائه اطلاعات نموده است. در صورتی که بیمه‌گر در فرایند ارائه اطلاعات نقشی نداشته باشد و صرفاً منتظر باشد که بیمه‌گذار تمام اطلاعات را برای او ارائه کند، گستره تعهدات بیمه‌گذار افزایش قابل توجهی پیدا می‌کند. وانگهی، به محض اینکه نسبت به هر کدام از این اطلاعات، عدم افشا یا ارائه نادرست محقق گردد، قرارداد بیمه در معرض فسخ یا ابطال قرار می‌گیرد. به همین جهت، یکی از راهکارهایی که رویه قضایی انگلیس جهت محدود ساختن ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات پیشنهاد نموده است، تأکید بر نقش فعال بیمه‌گر در فرایند ارائه اطلاعات است. از این رو، تا حدی که تحقیق امکان‌پذیر است، بیمه‌گر وظیفه دارد نسبت به انجام تحقیق اقدام کند (Clarke & Soyer, 2017: 34). برای مثال، لرد مانزفیلد در پرونده «کارتر علیه بوهم»^۱ که منشأ شکل‌گیری

۱. پرونده کارتر علیه بوهم، پرونده‌ای بود که قاضی مانزفیلد در سال ۱۷۶۶ در محکمه عالی لندن در مورد آن اتخاذ تصمیم کرد. در این پرونده چهارچوب اصل «حداکثر حسن‌نیت» پدیدار شد که معیار بحث تعهد به افشای اطلاعات در حقوق بیمه معاصر شد. در این پرونده، کارتر حاکم «قلعه ماربرو» بود که توسط «شرکت بریتانیایی هند شرقی» ساخته شده بود. کارتر از بوهم که یک بیمه‌گر بود، اقدام به اخذ پوشش بیمه‌ای در مقابل خطر حمله دشمن خارجی به قلعه نمود. قلعه مورد حمله نیروهای فرانسوی قرار گرفته و تسخیر شد. بوهم از پرداخت خسارت بیمه‌ای استتکاف

دکترین حداکثر حسن نیت است، تأکید خاصی بر منصفانه بودن ارائه خطر و محدودیت‌های تعهد ارائه بیمه‌گذار نمود. در این خصوص، لرد مانزفیلد از قلمروی تعهد ارائه اطلاعات، حقایقی را که بیمه‌گر از اطلاع یافتن در مورد آن‌ها چشم‌پوشی می‌کند و نیز حقایقی را که فرض می‌شود بیمه‌گر در مورد آن‌ها اطلاع دارد، استثنا کرد. همچنین لرد مانزفیلد در خصوص نقش مورد انتظار از بیمه‌گر در فرایند افشا در پرونده دیگری^۱ سابقاً مقرر نموده بود که بیمه‌گر تعهد دارد که خود را از رویه‌های تجارتي آگاه سازد (Lowry, 2009: 130).

همچنان‌که پیش از این گفته شد، قانون‌گذار انگلیس با بررسی رویه قضایی و نیز توجه به پیشرفت صنعت بیمه، همواره به دنبال راهکارهایی بوده است که موارد ابطال قرارداد بیمه را محدودتر سازد. یکی از تغییرات مهمی که قانون بیمه ۲۰۱۵ به تأسی از رویه قضایی سابق محاکم انگلیس در قانون اعمال نمود، تأکید بر نقش فعال بیمه‌گر در فرایند ارائه اطلاعات است. مطابق بند ۴ ماده ۳ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس، بیمه‌گذار باید هر گونه اطلاعاتی را که می‌داند یا باید بداند در مقابل بیمه‌گر افشا کند. در ادامه بیان شده است که هرگاه بیمه‌گذار نتواند نسبت به افشای این اطلاعات اقدام کند، باید به بیمه‌گر به‌گونه‌ای تذکر بدهد که یک بیمه‌گر محتاط آگاه شود که خودش باید برای کشف اطلاعات اساسی تحقیقات بیشتری بکند. لذا مطابق این مقرر، تکلیف جدیدی بر عهده بیمه‌گر قرار داده شده است، مبنی بر اینکه گاهی خود مکلف به انجام تحقیقات جهت کشف اطلاعات اساسی است و نباید صرفاً منتظر باشد که بیمه‌گذار تمام اطلاعات را برای او فراهم و افشا کند. نتیجه این امر آن است که بیمه‌گر در موارد متعددی از اثبات نقض تعهد بیمه‌گذار عاجز می‌ماند و در نتیجه، امکان ابطال قرارداد بیمه را در این موارد از دست می‌دهد.

مواد ۱۲ و ۱۳ قانون بیمه ایران، هیچ‌گونه مقرراتی مشابه قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس ندارد و به‌طور کلی تکلیف افشای اطلاعات و خودداری از اظهارات خلاف واقع را صرفاً در خصوص بیمه‌گذار بیان کرده و هیچ‌گونه توجهی به نقش فعال بیمه‌گر در فرایند ارائه اطلاعات ننموده است. نتیجه این امر افزایش مواردی است که بیمه‌گر می‌تواند نسبت به فسخ قرارداد اقدام کند یا درصدد اثبات باطل بودن قرارداد برآید. اگرچه بهترین راه‌حل در این خصوص انجام اصلاحات از طریق قانون‌گذار است، اما در شرایط

نمود و مدعی شد کارتر اطلاعاتی در خصوص وضعیت جنگی آن منطقه و نیز آسیب‌پذیر بودن قلعه به وی ارائه ننموده است. قاضی مانزفیلد در مقام قاضی پرونده مقرر نمود که آقای کارتر باید در مقابل بیمه‌گر از خود حداکثر حسن نیت را نشان می‌داد و تمام اطلاعات اساسی مربوط به خطر را افشا می‌کرد، زیرا بیمه‌گر به ارائه اطلاعات توسط بیمه‌گذار تکیه نموده و بر اساس اعتماد به وی اقدام نموده است.

1. Noble v. Kennoway

کنونی رویه قضایی می‌تواند به شیوه‌های مختلف بیمه‌گر را مکلف به انجام تحقیقات جهت کشف اطلاعات نماید و به این طریق درصد محدود ساختن موارد فسخ و ابطال قرارداد بیمه برآید.

۴-۲. توسعه موارد معافیت از ارائه اطلاعات

در بند ۵ ماده ۳ قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس به مواردی تصریح شده که در این موارد بیمه‌گذار از ارائه اطلاعات در مقابل بیمه‌گر معاف است. به عبارت دیگر، این موارد جزء معافیت‌های بیمه‌گذار از ارائه اطلاعات محسوب می‌گردند. معافیت‌های تصریح شده به شرح ذیل هستند:

۱. گاه برخی رویدادهایی در مدت پوشش بیمه بروز می‌کند که موجب کاهش خطر بیمه می‌گردد، این رویدادها به نفع بیمه‌گر هستند و خطری را که وی برعهده گرفته سبک‌تر می‌کنند. در این حالت ارائه اطلاعات در مورد چنین رویدادهایی بر تصمیم بیمه‌گر مؤثر نخواهند بود، به همین دلیل ارائه این موارد لازم نیست. برای مثال، بیمه‌گذاری که کشتی را در برابر طوفان دریایی بیمه نموده است، نیازی ندارد که بیمه‌گر در مورد آرام شدن وضعیت طوفانی دریا اطلاعاتی ارائه دهد.

۲. هر اطلاعاتی که بیمه‌گر نسبت به آن‌ها آگاه است؛ قاعدتاً بیمه‌گر برخی اطلاعات را خود از قبل می‌داند و منطقی نیست بیمه‌گذار مکلف به ارائه اطلاعاتی باشد که بیمه‌گر خود از آن‌ها اطلاع دارد. ماده ۵ قانون بیمه انگلیس که به علم بیمه‌گر اختصاص یافته است، در بند ۱ مقرر می‌دارد: بیمه‌گر در صورتی نسبت به یک موضوع علم دارد که آن موضوع برای شخص یا اشخاصی که از طرف بیمه‌گر در خصوص انعقاد قرارداد بیمه تصمیم‌گیری می‌کنند، شناخته شده باشد، خواه این اشخاص کارمند یا عامل بیمه‌گر باشند.

۳. اطلاعاتی که بیمه‌گر باید نسبت به آن‌ها آگاه باشد؛ مطابق بند ۲ ماده ۵، بیمه‌گر در صورتی باید از موضوعی آگاه باشد که کارمند یا عامل بیمه‌گر نسبت به آن علم دارد و باید به‌طور معقول، اطلاعات مرتبط را در اختیار بیمه‌گر قرار دهد. همچنین، بیمه‌گر در صورتی باید نسبت به موضوعی مطلع باشد که اطلاعات مرتبط توسط خود بیمه‌گر حفظ می‌شود.

۴. اطلاعاتی که فرض می‌شود بیمه‌گر نسبت به آن آگاه است؛ مطابق بند ۳ ماده ۵، فرض بر این است که بیمه‌گر برخی اطلاعات را می‌داند: یکی از این موارد، اطلاعاتی هستند که مربوط به دانش عمومی^۱ هستند. مورد دیگر اطلاعاتی است که یک بیمه‌گر که در زمینه تجاری خاصی مشغول به فعالیت تجاری است به‌طور معقول در جریان عادی تجارت انتظار می‌رود آن‌ها را بداند. فرض بر این است که بیمه‌گر اطلاعات کلی مؤثر بر موضوعی را که بیمه می‌کند، می‌داند؛ برای مثال اطلاعات

مربوط به شرایط عادی مؤثر بر حمل و نقل در یک کشور خاص و حوادث دریایی مؤثر بر انواع کشتی در منطقه خاص جغرافیایی را بیمه‌گر باید بداند. با روش‌های جدید تبادل اطلاعات انتظار می‌رود اطلاعات بیمه‌گر نیز به تناسب افزایش یابد (Bennet, 2005: 137). در واقع، انکار نمی‌توان کرد که صنعت بیمه در عصر حاضر صنعتی مدرن است و انتظاراتی که در خصوص اطلاعات بیمه‌گران در حال حاضر وجود دارد، بسیار بیشتر از گذشته است.

۵. هر اطلاعاتی که بیمه‌گر از دانستن آن‌ها چشم‌پوشی نموده است؛ بیمه‌گر ممکن است به صورت صریح یا ضمنی از افشا شدن برخی اطلاعات اساسی چشم‌پوشی کند. در صورتی که بیمه‌گر محتاطی به صورت معمول در خصوص اطلاعات خاصی سؤالاتی را مطرح می‌کند، ولی بیمه‌گر مورد نظر در پرونده‌ای خاص در خصوص آن‌ها سؤالی نپرسد فرض بر این است که بیمه‌گر از افشا شدن آن‌ها صرف‌نظر نموده است (Bennet, 2005: 140). مطابق رأی یک پرونده، بیمه‌گران کارآگاه نیستند و تعهد بر عهده بیمه‌گذار باقی است تا مطابق حداکثر حسن نیت اقدام کند (Asfar v Blundell, 1896). به طریق اولی چشم‌پوشی کردن صرفاً به معنی قصور بیمه‌گر از تقاضای اطلاعات معینی نیست، حتی در صورتی که بیمه‌گر از احتمال وجود اطلاعات اساسی در مورد موضوعی خاص آگاه باشد، این وظیفه بیمه‌گذار است که آن را افشا نماید، نه وظیفه بیمه‌گر که در مورد آن سؤال کند (Greenhill v Federal Insurance Co Ltd, 1921). چشم‌پوشی کردن از اطلاعات ممکن است از سؤالات پرسیده شده در فرم ایجاب استنباط شود که بیمه‌نامه مبتنی بر آن است. معیار این است که آیا یک شخص معقول که فرم ایجاب را می‌خواند توجیه خواهد شد که بیمه‌گر حق خود مبنی بر دریافت تمام اطلاعات اساسی را محدود کرده است و به حذف اطلاعات خاص در این مسئله رضایت داده است؟ (Hair v Prudential Assurance, 1983; Doheny v New India Assurance, 2005).

سعی در توسعه استثنائات موارد معافیت از ارائه اطلاعات موجب تحدید مسئولیت بیمه‌گذار در ارائه اطلاعات می‌گردد و در نتیجه، از سنگینی ضمانت اجرای نقض این تعهد می‌کاهد. قانون بیمه انگلیس اولاً مشخص می‌کند چه اطلاعاتی باید توسط بیمه‌گذار ارائه شوند، ثانیاً استثنائاتی را بر آن اعمال می‌نماید و از این راه سعی در محدود کردن موارد نقض تعهد توسط بیمه‌گذار دارد. اما در قانون بیمه ایران، قانون‌گذار به بیان این نکته اکتفا کرده است که بیمه‌گذار باید اطلاعاتی را ارائه کند که ممکن است موضوع خطر را تغییر دهد یا از اهمیت آن نزد بیمه‌گر بکاهد. اگر عقیده بر این باشد که مقررات مواد ۱۲ و ۱۳ قانون بیمه ایران عیناً باید اجرا شوند این تالی فاسد را در پی خواهد داشت که در موارد متعددی بیمه‌گر می‌تواند نقض تعهد بیمه‌گذار در ارائه اطلاعات را اثبات کند و نتیجه

این امر افزایش مواردی است که بیمه‌گر می‌تواند نسبت به فسخ قرارداد اقدام کند یا ادعای ابطال قرارداد بیمه را داشته باشد. بنابراین، اولاً قانون‌گذار باید نسبت به اصلاح مقررات در این زمینه از طریق مشخص نمودن حدود تعهدات بیمه‌گذار در مورد اطلاعاتی که باید ارائه کند، اقدام نماید و رویه قضایی نیز تا زمان اصلاح قانون باید با تفسیر قانون بر اساس عرف و قصد طرفین به دنبال محدود نمودن مواردی باشد که بیمه‌گذار مکلف به افشای آن‌هاست تا به این طریق موارد اعمال ضمانت اجرای نقض تعهد نیز کاهش یابد.

نتیجه

در قراردادهای بیمه به این دلیل که خطری که قرار است تحت پوشش بیمه واقع شود، در اکثر مواقع برای بیمه‌گذار روشن است ولی برای بیمه‌گر به صورت کامل معلوم نیست، برخلاف سایر عقود، صرف اینکه طرفین سوءنیت نداشته باشند، کفایت نمی‌کند. این نابرابری اطلاعات موجب شده است، قرارداد بیمه قراردادی مبتنی بر حداکثر حسن نیت باشد. حسن نیت بیمه‌گذار در قالب تعهد به ارائه اطلاعات نمایانگر می‌شود که با «خودداری از اظهار مطالب» یا «اظهارات خلاف واقع» نقض می‌شود. مطابق قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران، در صورتی که نقض تعهد عمدی باشد، قرارداد بیمه باطل می‌شود و در صورت غیرعمدی بودن نقض تعهد، بیمه‌گر از حق فسخ قرارداد برخوردار می‌شود. با در نظر گرفتن حجم مبادلات تجاری در دنیای امروز، خصوصاً در قراردادهای بین‌المللی، امکان از دست دادن پوشش بیمه‌ای، واقعه‌ای مهلک برای بیمه‌گذار خواهد بود.

قانون بیمه دریایی ۱۹۰۶ انگلیس همواره از سوی دکتترین و رویه قضایی به سبب سنگین بودن ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات مورد انتقاد بوده است. به همین جهت رویه قضایی این کشور راهکارهایی را برای تعدیل این ضمانت اجرا پیشنهاد می‌نمود؛ تا اینکه در سال ۲۰۱۵ قانون بیمه جدید انگلیس تصویب شد و در راستای تعدیل ضمانت اجرای تعهد به ارائه اطلاعات گام برداشت. مقایسه دو قانون نشان می‌دهد که قانون‌گذار با آگاهی از پیشرفت صنعت بیمه، به هر طریق ممکن سعی در محدود نمودن موارد اعمال ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات داشته است. قانون بیمه ۲۰۱۵ انگلیس در گام اول گستره تعهد بیمه‌گذار در ارائه اطلاعات را تا حدود دقیقی مشخص نموده است. در همین راستا قانون مزبور اولاً اطلاعاتی را که بیمه‌گذار مکلف به ارائه آن‌هاست معین نموده، و ثانیاً به جهت هر چه دقیق‌تر شدن مرزهای تعهد بیمه‌گذار، اطلاعاتی را که بیمه‌گذار از ارائه آن‌ها معاف است نیز مشخص کرده است. در گام دوم، قانون یادشده در خصوص نحوه اعمال ضمانت اجرای نقض تعهد مقررات دقیقی را تصویب نموده است.

در مقابل، قانون بیمه ایران که ضمانت اجرای سنگینی را برای نقض تعهد به ارائه اطلاعات

پیش بینی نموده، برخلاف قانون بیمه انگلیس، مشخص نکرده است که مرزهای تعهد بیمه گذار در ارائه اطلاعات تا کجا ادامه دارد و در نحوه اعمال ضمانت اجرا نیز هیچ محدودیتی پیش بینی نشده است. با توجه به سکوت قانون گذار در خصوص مرزبندی تعهدات بیمه گذار در ارائه اطلاعات و گسترش موارد اعمال ضمانت اجرای فسخ و ابطال قرارداد بیمه، باید به دنبال راهکارهایی برای تعدیل سنگینی این ضمانت اجرا بود. با بررسی مقررات قانون بیمه ایران و استفاده از تجربه رویه قضایی محاکم انگلیس، خصوصاً قبل از تصویب قانون جدید بیمه این کشور، می توان راهکارهایی را برای تعدیل ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات در حقوق ایران ارائه نمود که عبارتند از:

۱. تأکید بر لزوم رابطه سببیت بین عدم ارائه اطلاعات و انعقاد قرارداد،

۲. تأکید بر دوطرفه بودن تعهد به ارائه اطلاعات،

۳. تأکید بر نقش فعال بیمه گر در فرایند ارائه اطلاعات،

۴. توسعه موارد معافیت از ارائه اطلاعات.

بر این اساس، پیشنهاد می گردد قانون گذار در هنگام اصلاح قانون قدیمی بیمه ۱۳۱۶ به سبب سنگینی ضمانت اجرای نقض تعهد به ارائه اطلاعات حدود تعهدات بیمه گذار را در این زمینه مشخص کند و در اعمال ضمانت اجرا نیز محدودیت هایی را پیش بینی نماید. همچنین، تا آن زمان نیز، رویه قضایی با استدلال های مطرح شده در این پژوهش می تواند به دنبال تعدیل این ضمانت اجرا باشد.

منابع

فارسی

- صادقی نشاط، امیر (۱۳۹۱)، حقوق بیمه دریایی، چاپ دوم، تهران: انتشارات میزان.
- کریمی، آیت (۱۳۹۵)، کلیات بیمه، چاپ چهارم، تهران: انتشارات پژوهشکده بیمه.
- برادران، لیلا (۱۳۸۵)، «موارد انحلال قرارداد بیمه»، مجله پژوهشنامه بیمه، شماره ۸۱.

انگلیسی

- Abuzaid, Dina Esmaeil (2018), **Reform of the Doctrine of Utmost Good Faith: a comparative study between the UK and Saudi Arabia**, Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Law, University of Sterling.
- Bennet, Howard (2005), **Insurance Law**, Nottingham, Oxford Publication, Second Edition.
- Birds, John (2016), **Birds' Modern Insurance Law**, 10th Edition, Sweet & Maxwell.
- Clarke, Malcolm; Soyer, Baris (2017), **The Insurance Act 2015; A New Regime for Commercial and Marine Insurance Law**, informa law from Routledge.
- Clarke, Malcom A. (1994), **The Law of Insurance Contracts**, Lloyd's Commercial Law Library, Rutledge Publication.
- Hasson, R.A. (1969), "The Doctrine of uberrima fides in Insurance Law- A Critical Evaluation", **The Modern Law Review**, Volume 32.
- Hodges, Susan (1996), **Law of Marine Insurance**, Cavendish Publishing Limited, London.
- Hodges, Susan (1999), **Cases and Materials on Marine Insurance Law**, Cavendish Publishing Limited, London.
- Hodgkin, Ray (2002), **Insurance Law (text and materials)**, London, Cavendish Publishing Limited, Second Edition.
- Lowry, John (2006), "Redrawing the Parameters of Good Faith in Insurance Contracts", **Current Legal Problems UCL**, London, Volume 60.
- Lowry, John (2009), "Whither the Duty of Good Faith in UK Insurance Contracts", **Connecticut Insurance Law**, Volume 16.
- Lowry, John; Rawling, Philip (2005), "Insurers, Claims and the Boundaries of the Good Faith", **The Modern Law Review**, Volume 68.
- Lowry, John; Rawlings Philip (1999), **Insurance Law: Doctrines and Principles**, Brunel University, Oxford and Portland Oregon.
- Tarr, Anthony; Tarr, Julie Anne (2001), "The Insured's Non-disclosure in the formation of insurable contracts", **50 International & Comparative Law Quarterly**, Volume 50 (3).
- **The Law Commission and the Scottish Law Commission, Insurance Contract Law: Business Disclosure; Warranties; Insurers' Remedies for Fraudulent Claims; and Late Payment.** (2014).
- Treitel, Sir Guenter (2003), **The Law of Contract**, Thomson (Sweet & Maxwell) publication, Eleventh Edition.

Cases

- *Asfar v Blundell*, [1896] 1 QB 123.
- *Attwood v Small and Others* (1838) HL; *Redgrave v Hurd* (1881) CA.
- *Berger & Light Diffusers Ltd Pollack* [1973] 2 Lloyd's Rep. 442.
- *Doheny v New India Assurance*, [2005] Lloyd's Rep IR 251.
- *Doheny v. New India Assurance Co.* [2004] EWCA Civ. 1705.
- *Drake v Provident*, [2004] Lloyd's Rep IR 277 t; *Brotherton v Aseguradora*, [2003] Lloyd's Rep IR 746.
- *Edgington v Fitzmaurice and Others* (1884) CA.
- *Greenhill v Federal Insurance Co Ltd*, (1921) 9 Ll.L.Rep. 381.
- *Hair v Prudential Assuranc*, [1983] 2 Lloyd's Rep. 667.
- *James v. CGU Ins. plc* [2002] Lloyd's Rep. I.R. 206.
- *March Cabaret Club & Casino Ltd. v. London Assurance*, [1975] 1 Lloyd's Rep.169.
- *North Star Shipping Ltd. v. Sphere Drake Ins.plc* [2006] EWCA (Civ) 738.
- *O'Kane v. Jones* [2003] EWHC 3470 (Comm.).
- *Pan Atlantic Insurance Co Ltd and Another v Pine Top Insurance Co Ltd* [1994] 3 All ER 581, HL.
- *Quinby Enter. Ltd. V. Gen. Accident Ltd.* [1995] 1 N.Z.L.R. 736.